

Ruslan Fərahim oğlu RÜSTƏMLİ

Elnarə Əhməd qızı ƏHMƏDOVA

Qərbi Kaspi Universiteti
Psixologiya və sosial iş kafedrası, magistrant
E-poçt ünvanı: rustemliruslan99@mail.ru

KİŞİ VƏ QADINLARDA PSIXOSOSIAL XÜSUSİYYƏTLƏRİN MƏİŞƏT ZORAKILIĞININ SƏBƏBLƏRİ KİMİ

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə əsas məqsəd məişət zorakılığı törədən kişi və qadınların psixososial xüsusiyyətləri, cinayətkarın böyüdüüyü mühit və cinayətin törədilməsi motivlərinin xüsusiyyətlərini müqayisə etməkdən ibarətdir. Tədqiq olunan zorakılıq cinayətkarları və onların alt qrupları (qadınlar və kişilər) şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə və temperamentinə görə norma qrupundan fərqlənmirlər. Burada yalnız iki fərq nəzərə çarpır: təhlükəsiz üslub və qaçma tərz.

Bu tip cinayətlərdə qadınlar və kişilərin müqayisəsi zamanı əsas olaraq üç cür fərq nəzərə çarpır: təcürübə üçün açıqlıq, emosional zəka və qaçınma-ambivalentlik tərz. Üstəlik araşdırmalar göstərir ki, tədqiq olunan cinayətlərin subyektlərinin valideynləri arasında yaxşı münasibət olmasına baxmayaraq, bəzi cinayətkarların yaxınları tərəfindən zorakılığa məruz qaldığına şübhə olunur.

Açar sözlər: məişət zorakılığı, gender fərqləri, şəxsiyyət, temperament, zorakılığın motivləri.

UOT: 159.9

DOI: <https://doi.org/10.54414/JBUC7672>

Giriş

Zorakılıq kompleks bir anlayışdır. Zorakılıq tez-tez yaralanma, zərər yetirmə, məhrumiyyət və ya ölümlə nəticələnə bilən qüvvə təhdidi və istifadəsi kimi başa düşülür. Fiziki, şifahi və ya psixoloji formada ola bilər. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) zorakılığa “ölüm, psixoloji ziyan və ya məhrum etmə ilə nəticələnən və ya nəticələnmə ehtimalı yüksək olan, özünə, başqa bir şəxsə və ya bir qrupa və ya cəmiyyətə qarşı təhdid və ya faktiki olaraq fiziki qüvvənin və ya gücün qəsdən istifadəsi” kimi tərif verir. Bu tərif qəsdən edilməni vurğulayır və güc əlaqələrindən yaranan hərəkətləri əhatə etmək üçün konsepsiyanı genişləndirir [4].

Əsas hissə

Zorakılığın geniş yayılmış anlayışı yalnız bir-başa “davranış” zorakılığını deyil, həmçinin tez-tez şüursuz olan struktur zorakılığı da əhatə edir. Struktur zorakılıq ədalətsiz və qeyri-bərabər sosial

və iqtisadi strukturlardan yaranır və yoxsulluq və hər cür məhrumiyyətdə özünü göstərir.

Zorakılığın formaları bir çox formada təsnif edilə bilər. Belə təsnifatlardan biri aşağıdakılardan ibarətdir:

- birbaşa zorakılıq, məsələn, müharibə, zorbalıq, məişət zorakılığı, təcrid etmək və ya işgəncə kimi fiziki və ya davranış zorakılığı.
- struktur zorakılıq, məsələn, yoxsulluq, əsas resurslar və hüquqlara çıxışdan məhrum edilmə; kasıb, gücsüz və təcrid olunmuşları istismar edən və təhqir edən təzyiqçi sistemlər.
- mədəni zorakılıq, məsələn, müəyyən insan şəxsiyyətləri və həyat tərzlərini dəyərsizləşdirmək və məhv etmək, cinsiyyətçilik, etnosentrizm, irqçilik və müstəmləkəçi ideologiyalar, təcavüz, hökmranlıq, ədalətsizlik və zülmü rasionallaşdıran əxlaqi istisnaların digər formaları.

Təqdim olunan məqalədə məqsəd zorakılıq edənlərin psixososial xüsusiyyətləri, ailələrdə kişi

və qadınları analiz etmək, onların böyüdüüyü sosi-allaşma şəraiti, habelə onların hərəkətlərinin motiv və səbəblərini müəyyən etməkdir.

Zorakılıqla bağlı araşdırmalar və hesabatların çoxu kişi cinayətkarların psixososial xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Lakin bu o demək deyil ki, bu tədqiqatlarda qadınlar müzakirə obyektindən kənarda qalmışdır.

Təcavüzkarlar, xüsusilə ailələrinə qarşı şiddət törədənərlə bağlı araşdırmalar demək olar ki, çox az aparılmışdır. O'Leary Weitzman və Dreen şiddət törətdənləri özünə inanmayan, müxtəlif növlərdə təəccüblər yaşayan, aşağı, effektivsiz və tərk edilmiş hiss edən insanlar kimi xarakterləşdirmişlər. Barnett, Miller-Perrin, Perrin, Bennett və Williams, Krahé, Wiehe öz (qadın) həyat yoldaşlarına zərər verən şəxslərin aşağı öz-şərəfiyyət, münasibətlə əlaqəli olmayan səbəblərlə ələ keçirilməsindən yaranan köməkçilik, patoloji qısqanclıq, anti-sosial şəxsiyyətin pozulmaları ilə xarakterizə olunduğunu göstərmişlər [6]. Baumaister, Boden, Jacob və Johnson şiddət törətdənlərin davranışlarını idarə etməkdə problemləri olduğunu ifadə etmişlər. Onlar həmçinin təcavüzkar və tərəddüd etmədən impulsu şəkildə reaksiya verməyə meyilli insanlar kimi xarakterizə olunur və ən kiçik təxribata cavab olaraq aqressiv davranırlar [7]. Əksər hallarda zorlama edən insanlar sinir xarakteri patologiyasını göstərir, beləliklə, onların xüsusiyyətləri mütləq klinik araşdırmaların nəticələrinə istinad etməlidir.

Hamberger, Hastings, Campbell, Sharps, Glass və Dutton şiddət törədən insanlarda sinir xarakterliyinin xüsusiyyətlərini fərqləndiriblər və əsas sıralama ilə onlar aşağıdakılardır: qeyri-sabit şəxsi münasibətlərə qarışma meyli, bəzən həyat yoldaşını aşağılayan, manipulyasiya edən və ya gizli asılılığa cəhdlərlə əlaqələnmişdir, dəyişkən özünü anlama, yalnızlığa qarşı səbirsizlik və tərk edilmə qorxusu ilə əlaqələnmişdir, divan qəzəb, mülayim tələblər qoyma və impulsivlik, adi olaraq içki və digər maddələrin istifadəsi ilə əlaqələnmişdir [12].

Zorakılıq kompleks bir anlayışdır. Zorakılıq tez-tez yaralanma, zərər yetirmə, məhrumiyyət və ya ölümə nəticələnə bilən qüvvə təhdidi və istifadəsi kimi başa düşülür. Fiziki, şifahi və ya psixoloji formada ola bilər. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) zorakılığa "ölüm, psixoloji ziyan və ya məhrum etmə ilə nəticələnən və ya nəticələnmə

ehtimalı yüksək olan, özünə, başqa bir şəxsə və ya bir qrupa və ya cəmiyyətə qarşı təhdid və ya faktiki olaraq fiziki qüvvənin və ya gücün qəsdən istifadəsi" kimi tərif verir. Bu tərif qəsdən edilməni vurğulayır və güc əlaqələrindən yaranan hərəkətləri əhatə etmək üçün konsepsiyayı genişləndirir [4].

Əsas hissə

Zorakılığın geniş yayılmış anlayışı yalnız bir-baş "davranış" zorakılığını deyil, həmçinin tez-tez şüursuz olan struktur zorakılığı da əhatə edir. Struktur zorakılıq ədalətsiz və qeyri-bərabər sosial və iqtisadi strukturlardan yaranır və yoxsulluq və hər cür məhrumiyyətdə özünü göstərir.

Zorakılığın formaları bir çox formada təsnif edilə bilər. Belə təsnifatlardan biri aşağıdakılardan ibarətdir:

birbaşə zorakılıq, məsələn, müharibə, zorbalıq, məişət zorakılığı, təcrid etmək və ya işgəncə kimi fiziki və ya davranış zorakılığı.

struktur zorakılıq, məsələn, yoxsulluq, əsas resurslar və hüquqlara çıxışdan məhrum edilmə; kəsib, gücsüz və təcrid olunmuşları istismar edən və təhqir edən təzyiqçi sistemlər.

mədəni zorakılıq, məsələn, müəyyən insan şəxsiyyətləri və həyat tərzlərini dəyərsizləşdirmək və məhv etmək, cinsiyyətçilik, etnosentrizm, irqçilik və müstəmləkəçi ideologiyalar, təcavüz, hökmranlıq, ədalətsizlik və zülmü rasionallaşdıran əxlaqi istisnaların digər formaları.

Təqdim olunan məqalədə məqsəd zorakılıq edənlərin psixososial xüsusiyyətləri, ailələrdə kişi və qadınları analiz etmək, onların böyüdüüyü sosi-allaşma şəraiti, habelə onların hərəkətlərinin motiv və səbəblərini müəyyən etməkdir.

Zorakılıqla bağlı araşdırmalar və hesabatların çoxu kişi cinayətkarların psixososial xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə yönəldilmişdir. Lakin bu o demək deyil ki, bu tədqiqatlarda qadınlar müzakirə obyektindən kənarda qalmışdır.

Təcavüzkarlar, xüsusilə ailələrinə qarşı şiddət törədənərlə bağlı araşdırmalar demək olar ki, çox az aparılmışdır. O'Leary Weitzman və Dreen şiddət törətdənləri özünə inanmayan, müxtəlif növlərdə təəccüblər yaşayan, aşağı, effektivsiz və tərk edilmiş hiss edən insanlar kimi xarakterləşdirmişlər. Barnett, Miller-Perrin, Perrin, Bennett və Williams, Krahé, Wiehe öz (qadın) həyat yoldaşlarına zərər verən şəxslərin aşağı öz-şərəfiyyət, mü-

nasibətlə əlaqəli olmayan səbəblərlə ələ keçirilməsindən yaranan köməkçilik, patoloji qısqanclıq, anti-sosial şəxsiyyətin pozulmaları ilə xarakterizə olunduğunu göstərmişlər [6]. Baumaister, Boden, Jacob və Johnson şiddət törətdənlərin davranışlarını idarə etməkdə problemləri olduğunu ifadə etmişlər. Onlar həmçinin təcavüzkar və tərəddüd etmədən impulsu şəkildə reaksiya verməyə meyilli insanlar kimi xarakterizə olunur və ən kiçik təxribata cavab olaraq aqressiv davranırlar [7]. Əksər hallarda zorlama edən insanlar sinir xarakteri patologiyasını göstərir, beləliklə, onların xüsusiyyətləri mütləq klinik araşdırmaların nəticələrinə istinad etməlidir.

Hamberger, Hastings, Campbell, Sharps, Glass və Dutton şiddət törədən insanlarda sinir xarakterliyinin xüsusiyyətlərini fərqləndiriblər və əsas sıralama ilə onlar aşağıdakılardır: qeyri-sabit şəxsi münasibətlərə qarışma meyli, bəzən həyat yoldaşını aşağılayan, manipulyasiya edən və ya gizli asılılığa cəhdlərlə əlaqələnməmişdir, dəyişkən özünü anlama, yalnızlığa qarşı səbirsizlik və tərk edilmə qorxusu ilə əlaqələnməmişdir, divan qəzəb, mülayim tələblər qoyma və impulsivlik, adi olaraq içki və digər maddələrin istifadəsi ilə əlaqələnməmişdir [12].

Dutton sinir xarakterli şiddət törədənlərin stabil kimliyinin qorunmasında ciddi çətinliklərlə üzləşdiyini qeyd edib, öz-şəxsiyyətləri çox dəyişkən, xarici qəbul və yaranan əlaqə növündən asılı olaraq, nəticədə başqalarına hədindən artıq asılı olma nə başqalarından qorunmağa ehtiyac duyduqlarını qeyd edir. Beləliklə, onlar güclü bir qorxu ilə qarşılaşırlar ki, həyat yoldaşının rədd olunmasından və onu itirməkdən qorxurlar və heç olmadığı yerlərdə də qeyri-şiddət təhdidini nəzərdə tuturlar [10]. Şiddət törədənlərin davranışlarında şəxsi kəşfiyyət və temperamental xüsusiyyətləri ilə şəxsə xas tipologiyaların həmin insanların şəxsiyyətini və davranışını, şiddətli kimliyin və öz-şəxsiyyətin funksiyası ilə sıx əlaqədə inkişaf etdiyi vurğulanır. Belə insanların xarakteristik xüsusiyyəti dəyişkən və yetərsizdir. Bunun atributları öz imkanlarını hədindən artıq yüksəltmə və ya aşağı dəyərləndirməklə, və bəzən bu iki ekstrem arasında osilasiya ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, şiddət törədənlərin davranışı üçün əsas motivasiya öz-şəxsiyyəti qorumaq və artırmaq arzudur ki, adətən, bu, həyat yoldaşının dəyərini azaltmaqla (onun kompetensiyasını, professional vəzifəsini

şübhəyə gətirərək, mənfi xüsusiyyətlər göstərərək) və onun davranışını nəzarət altında saxlayaraq həyata keçirilir.

Steinmetz aparılan tədqiqat əsasında, belə bir qənaətə gəlmişdir ki, yalnız qadınlar ailə daxili şiddətin qurbanları deyil, çox zaman belə qurbanlar həmçinin kişilər də olur. Fiziki şiddət göstərən qadın həyat yoldaşları tərəfindən fiziki şiddət görmüş kişilər, ərini hücumçu kimi təsvir edirlər. Bu da onu göstərir ki, ailə daxili şiddət əməllərində qadınların aqressiv davranışları şiddət törədən kişilərin davranışları ilə müqayisə edilə bilər. Strausun xüsusi bir tədqiqat nəticəsi, həm kişilərin, həm də qadınların istifadə etdiyi fiziki şiddətin ən geniş motivinin nəzarət etmək istəməsi olduğunu bildirən oldu. Archer, Mechem, Shofer, Reinhard, Hornig, və Datner qadınların həyat yoldaşlarına qarşı istifadə etdiyi fiziki şiddət formalarının əsasında aqressiv olduğunu bildirmişlər. Qadın şiddətinin qurbanları olan kişilər: dizləmək, dişləmək, qulaqlara vurulmaqla döyülmək, boğulmaq, habelə bıçaqlanmaq olmuşdur ki, bu da qurbanlarda depresiv hal, qorxu, psixosomatik pozuntular, cəhd edilmiş intiharlara səbəb olur [16].

Straus qadınlara qarşı törədilmiş zorakılığa həsr olunmuş tədqiqatlarda, qadınların öz-özünə hücumları nəticəsində törədilmiş zorakılıq ilə əlaqələndirilmiş aspekti göstərməkdə müntəzəm görmə tendensiyasına diqqət çəkir. Nadir istisnalar, məsələn, zorakılığa məruz qalan qadınlar üçün qorxu məhəllələrində qalan qadınlar haqqında aparılan araşdırmalar göstərir ki, qorxu məhəlləsinə köç etmələrindən əvvəlki il ərzində qadınların 50 % -i həyat yoldaşlarına hücum etdiyini etiraf edib, 41,7 % -i isə qorxu məhəlləsindən ayrıldıqdan sonra altı ay ərzində həyat yoldaşlarına fiziki şiddət tətbiq etdiyini bildirib. Yuxarıda təqdim edilən məlumatlara əsasən, aparılan tədqiqatlardan əksər müqayisəli araşdırmaların, kişilər və qadınlar tərəfindən fiziki hücumların başlanması üçün oxşar bir meyil göstərdiyini söyləmək olar [17].

Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, qadınların təcürbə etdiyi zorakılığın məhdudluğu və formaları haqqında məlumatlar təssüf ki, qadın ailə daxili şiddət törədənlərin psixoloji xüsusiyyətləri ilə müqayisədə daha çox verilib, amma bunlar yalnız qismən olub. Dutton, Goldenson və digərləri bu qadınların emosional qeyri-ədalətliyi saxlamaqla

problem yaşadıqlarını vurğulayır, emosional sərtlik sıx dəyişən xüsusiyyətlərə səbəb olur, onlar öz hisslərinə pis nəzarət edirlər, kişilərdən daha çox - misal olaraq, qəzəb formasında - gərginlik yaşayırlar, ki, bu da bu hissləri yaradan insanlara qarşı zorakılıq etmə ehtimalını artırır. Onlar impulsivdir və hiperesitabildir. Tədqiqatçılar hiperesitabil və qorxulu olmanın hormon dalğalanmasının bir nəticəsi ola biləcəyini, bu isə qadınları emosional reaksiyalara daha meyil edə biləcəyini, onun təsirinin əsasən təhlükəyə dair fərqli qavrayışa malik olması, doğrudan da təcavüzü təşviq etməsi olmadığını göstərir [9].

Kişi və qadınlarda psixososial xüsusiyyətlərin məişət zorakılığının səbəbləri bir çox faktora bağlıdır. Bunlar arasında cinsiyət stereotipləri, gücün istifadəsi, mənsubiyyət, iqtisadi fərqliliklər, mənəvi və mədəni inam sistemləri, kişilərin psixoloji və əhval-ruhiyyə durumu, ictimai dəstək səviyyəsi kimi amillər yer ala bilər. Məişət zorakılığı kompleks bir məsələdir və hər bir hal müxtəlif səbəblərə əsaslanır. Bu səbəblər dəyişkən və şərtlərə bağlı ola bilər.

Məişət zorakılığının obyektı kimi uşaqlar, ahıllar və əlillər çıxış etsələr də, bu sahədə aparılmış tədqiqatlar, sorğular və statistik məlumatlara əsasən demək olar ki, zorakılığın obyektı əksər hallarda qadınlar olur. Məhz bu baxımdan və bütövlükdə məişət zorakılığının global səciyyə daşması beynəlxalq qurumlar tərəfindən diqqət mərkəzinə gətirilmişdir. BMT-nin Baş Assambleyası Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi üzrə Konvensiyasında qadınlara qarşı ayrı-seçkilik belə müəyyən edilmişdir: “qadınlar barəsində ayrı-seçkilik anlayışı qadınların ailə vəziyyətlərindən asılı olmayaraq, kişi və qadınların hüquq bərabərliyi əsasında insan hüquqlarının və siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və hər hansı digər sahələrdə əsas azadlıqların zəiflədilməsinə, yaxud tanınmasını, qadınların onlardan istifadə etməsini, yaxud onları həyata keçirməsini heçə endirməyə yönəldilmiş cinsi əlamətə görə hər hansı fərqləndirmə, istisna, yaxud məhdudiyyət deməkdir” [3].

Məişət zorakılığının səbəbləri arasında aşağıdakı əlamətlər qeyd olunur:

Cinsiyət stereotipləri. Cinsiyət stereotipləri kişiləri müxtəlif rollara bölə bilər və zorakılıq səviyyəsini artırır.

Gücün istifadəsi. Bir tərəf müəyyən bir nüfuz və gücə malik olduğunu hiss edərək, bunu zorakılıqda istifadə etməyə cəsarət edə bilər.

Mənsubiyyət və iqtisadi fərqliliklər. Məişət zorakılığı, bir tərəfin digərinə nisbətən üstünlüyünü göstərmək məqsədilə mənsubiyyət və iqtisadi fərqlilikləri istifadə edə bilər.

Mənəvi və mədəni inam sistemləri. Bəzi mənəvi və mədəni inam sistemləri, zorakılığı təşviq edə bilər və zorakılığa məruz qalan tərəfləri susmağa məcbur edə bilər.

Psixoloji və əhval-ruhiyyə durumu. Psixoloji və əhval-ruhiyyə problemləri olan insanlar, daha müəyyən olaraq zorakılığa məruz qalmağa meyil edirlər.

İctimai dəstək səviyyəsi. Bir insanın ictimai dəstək səviyyəsi, zorakılığa məruz qalan və ya müdafiə olunan dərəcəyə təsir edə bilər.

Bu faktorlar və daha bir çoxu bir araya gələrək məişət zorakılığının səbəblərini təşkil edir. Bu məsələ kompleksdir və hər bir hadisənin məzmunu və konteksti özəlliklərini əks etdirir.

Məişət zorakılığı törəmələrin tipologiyası, temperament xüsusiyyətləri və şəxsiyyət amillərinin müəyyən profilinə görə, zorakılığın baş verməsinə səbəb olan amillər Rode tərəfindən tədqiq edilmişdir. Müəllif üstündə zorakılıq edənlərin davranışındakı simptomların əsasını özünə hörmət funksiyası, onların şəxsiyyəti və davranışı olduğunu vurğulamışdır. Belə insanların xarakterik xüsusiyyətlərinə qeyri-sabit və qeyri-adekvat mənlilik imici, atributlarına birinin özünü həddən artıq və ya aşağı qiymətləndirilməsi daxildir. Davranış üçün üstünlük təşkil edən motivasiya zorakılıq edənlərin həvəsi tərəfdaşa (sərişələrini, peşəkar mövqeyini sorğulayan, mənfi xüsusiyyətləri aid etmək) və onun davranışına nəzarət etmək, qorumaq və artırmaqdır, hansı ki, adətən dəyərini azaltmaqla həyata keçirilir [14].

Araşdırmalar məişət zorakılığının qurbanlarının yalnız qadınların olmadığını, əksər hallarda kişilərin də belə qurbanlar olduğunu və qadın partnyorları tərəfindən fiziki zorakılığa məruz qalan kişilərin partnyorlarının aqressiv davranışlar göstərdiyini göstərən davranışlar olaraq təyin olunduğunu ortaya qoyub. Vaxt keçdikcə əri döymək və əri ilə pis rəftar etmək anlayışları döyülmüş ər sindromunun terminologiyasının bir hissəsinə çevrilmişdir. İlk növbədə alimlər qadınların partnyorlarına qarşı törətdikləri zorakılığın

bütün təzahürlərini, bu fenomenin əhatə dairəsini və formalarını izah etməyə çalışmışlar. Tərəfdaşlarına qarşı zorakılıq tətbiq edən qadınların xüsusiyyətlərinə dair psixoloji məlumatları əks etdirən araşdırma və hesabatların olmaması açıq şəkildə hiss olunur. Bu mövzu ilə bağlı məlumatların geniş yayıldığı dərəcədə, döyülmüş ər sindromunu və heteroseksual münasibətlərdə qadınlara qarşı zorakılıq hallarını təsvir edən mənbələrdə tapılır [11].

Kişi və qadınların psixososial xüsusiyyətləri arasında bir neçə fərqlilik mövcuddur.

Bu fərqliliklər, cinsiyətə xas olan sosial, mənəvi və psixoloji fəaliyyətlərə, təcrübələrə, vəziyyətlərə və ictimai rol və gözləntilərə əsaslanır. Bəzi əsas fərqliliklər aşağıdakılardır:

Sosial rollar və gözləntilər. Cəmiyyətdə kişi və qadınlar üçün nəzərdə tutulan sosial rollar və gözləntilər fərqlidir. Bu, onların davranış, rəftar və mövqelərini təyin edir.

Təcrübə və mənəvi dəyərlər. Kişi və qadınların həyat təcrübələri, mənəvi dəyərləri və inam sistemləri fərqlilik göstərə bilər.

Əlaqələr və kommunikasiya üslubu. Kişi və qadınlar arasında kommunikasiya üslubu və əlaqələrə yanaşma üsulları fərqlilik göstərə bilər. Bu, sosial mühitlər, tərbiyə, təcrübə və digər amillər tərəfindən təyin edilir.

Stresslə başa çıxma strategiyaları. Kişi və qadınlar arasında stresslə başa çıxma strategiyaları fərqlilik göstərə bilər. Bu, psixoloji fəaliyyətlərə, sosial dəstəyə, özünə qiymət verməyə və digər məqamlara bağlı olur.

Öz identitetlərinin formalaşması. Kişi və qadınlar arasında öz identitetlərinin formalaşması müxtəlif faktorlar tərəfindən təyin edilir. Cəmiyyətdən gözləntilər, sosial normlar və kişi və qadınların özünü tanıması prosesi arasında fərqliliklər olur.

Məqsədlərin və hədəflərin müəyyən olunması. Kişi və qadınlar arasında həyat məqsədlərinin və hədəflərinin müəyyən olunması prosesi də fərqlilik göstərə bilər. Bu, cinsiyətə xas olan sosial və mənəvi gözləntilər, təcrübələr və fərqli həyat məqsədlərinin qəbul edilməsi ilə əlaqəlidir.

İnteraksiyada olan cəmiyyət qrupları ilə əlaqələr. Kişi və qadınlar arasında fərqli cəmiyyət qrupları ilə əlaqələr ola bilər və bu da onların sosial identitetini formalaşdırmaqda və sosial dəstək axtarışında fərqliliyə səbəb ola bilər.

Cəmiyyətdəki yerləri və mövqeləri. Kişi və qadınlar arasında sosial, iqtisadi və siyasi sahələrdəki mövqelər və yerlər müxtəlifdir. Bu, cinsiyətə bağlı normlar və qaydalar, qarşılaşdıqları fərsətlər və məhdudiyyətlər, habelə təcrübə və bacarıqlarına əsaslanır.

Cəmiyyət tərəfindən nəzərdə tutulan cinsiyət rolları. Kişi və qadınların cəmiyyət tərəfindən nəzərdə tutulan rolları və gözləntiləri fərqlidir. Bu, kişi və qadınların cəmiyyətdəki funksiyalarını, istifadə etdikləri dil və davranışları, cəmiyyətdə qəbul edilmiş davranış standartlarını və s. əhatə edir.

Mədəni və dinlərə bağlı fərqliliklər. Mədəni və dinlərə bağlı olaraq, kişi və qadınlar arasında inancsızlıq, ibadət və mənəvi praktikaların təbiəti və səviyyəsi də fərqlilik göstərə bilər.

Duyğusal ifadə etmə. Kişi və qadınlar arasında duyğusal ifadə etməyə yanaşma üsulları və açıq şəkildə hisslərini ifadə etməklə bağlı fərqliliklər olur. Bu, sosial normlar, cəmiyyət tərəfindən dəstəklənən davranışlar və kişinin öz psixoloji strukturları ilə əlaqəlidir.

Toplumsal normlar və dəyərlər. Cəmiyyətdə kişi və qadınların özünə yaxşı ölçülərdə dəyişən toplumsal normlar və dəyərlərə riayət etmələri tələb olunur. Bu, cinsiyətə bağlı sosial rolların, müəyyən edilmiş ictimai görevlərin və müəyyən mənada dəyərlərin təyin edilməsi ilə əlaqəlidir.

Fiziki fərqliliklər. Bioloji cinsiyətin təsiri altında olan bir fərqlilik də fiziki xüsusiyyətlərdə görünür. Bu, kişi və qadınların fiziki güc, qüvvə və dayanıqlılıq sahələrində fərqlilik göstərməsi ilə əlaqəlidir.

Cəmiyyətdəki dəstək və ictimai imkanlar. Cəmiyyətdəki dəstək və imkanlar da kişi və qadınlar arasında fərqlilik göstərir. Bu, maliyyə dəstəyi, işə qəbul prosesləri, təhsil imkanları və ictimai dəstək səviyyələri ilə əlaqəlidir.

Bu fərqliliklər cəmiyyətdə cinsiyətə bağlı qarşılıqlı təsirləri, gözləntiləri və müqayisələri təyin edir və insanların cəmiyyətdə müxtəlif rolları ifadə etmələrini müəyyənləşdirir. Bu mənfi fərqliliklərin üstələnməsi və cəmiyyətdə bərabərliyin təmin edilməsi üçün daha çox çalışma tələb olunur.

Tədqiqatın nəticəsi. Tədqiqatın nəticələrinin müzakirəsi, qadın və kişi zorakılıq törədənlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin mərkəzi fərqlilikləri barədə dəyərləndirmələr göstərir. Qadınlar daha

çox təcrübə üçün açıqdırlar və daha çox təcrübə keçmişlər, əks halda kişi zorakılıq törədənləri davranışlarında daha konservativdirlər [13]. Məsələn, kişi zorakılıq törədənləri ənənəvi cins rolu anlayışı, məsələn, kişinin təminatçı rolunu və qadının uşaqların yetişdirilməsi və ailənin ümumilikdə funksiyalarının qorunması ilə bağlı rolunu daha stereotipik şəkildə qiymətləndirə bilirlər. Onlar həyat yoldaşından və ya partnyordan xeyli nəzarət tələb edərək, həyat yoldaşının vəzifələrinin uyğun şəkildə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün dayanıqlı nəzarəti tələb edə bilirlər. Bu perspektiv ailə dinamikasında cins rol və məsuliyyətlərin əhəmiyyətini nəzərə almaqda cəmiyyət normaları və gözləntilərin göz önündə saxlanması mühüm olduğunu vurğulayır.

Qadın zorakılıq törədənlərində, daha çox emosional intellekt səviyyəsi sayəsində müxtəlif situasiyalara uyğunlaşma asandır, bu da daha elastik davranış və digərlərinə açıq olmağa imkan verir. Ancaq, cinsə toxunmayan bir şəkildə, zorakılıq törədənlər emosional funksiyonlar sahəsində, emosional məlumatları effektiv şəkildə işləməyə və cəmiyyət təzyiqinə başa çıxmağa imkan verən kompetens və bacarıqlarda aşağı səviyyəyə malikdirlər. Bu nəticəyə dəstək olaraq, ələ tutulmuş bağlılıq növlərinə dair tədqiqat nəticələri gələ bilər. Kişi ailə daxili zorakılıq törədənləri, qadın zorakılıq törədənlərə nisbətən daha çox, qəzəb-ələvə bağlılıq stili ilə xarakterizə olunur ki, bunun nəticəsində müxtəlif sosial əlaqələrdə funksionallaşmanın keyfiyyətindən asılır. Bundan əlavə, yaxın əlaqələrdə, kişi zorakılıq törədənləri güclü qorxu və qəzəb yaşayır ki, bu da partnyorunun tərkdiləcəyinə dair qorxu ilə əlaqəlidir. Yaxın şəxsiyyətdən ayrılmaqdan qorxmaq kişilərdə qəzəbi aşkar edir. Bu qəzəb uzun müddət onlar tərəfindən sıxışdırılmışdır və nəticədə ənənəvi olaraq təhlükəsizlik hissini qaldırır [5].

Uşaqlıqda formalaşan bağlılıq stili ilə intim əlaqələrdə zorakılıqdan istifadə etmə arasındakı əlaqə Babcock, Jacobson, Gottman və Yerington tərəfindən qeyd edilmişdir. Onlar yaxınlarına zülm edən kişilərin, zorakılıq etməyən kişilərdən çox daha çox, təhlükəsiz bağlılıq stilləri nümayiş etdirdiklərini bildirmişlər. Müəlliflərin əldə etdiyi nəticələrə və formalaşdırılan qənaətlərə əsasən, bağlılıq davranışları doğrulmuş motivasiya sistemi tərəfindən tənzimlənir, ki, bu da təhlükəsizlik və

qayğı təmin etmək üçün, qorxu hissləri yaşayan qadınları, intim əlaqədə olmaq qorxusu, həyat yoldaşını itirmə qorxusu, intim əlaqədə özünü tanımaq kimi hisslərlə eynilik təşkil edir. Müəlliflərin əldə etdiyi nəticələr və formalaşdırılan qənaətlər, zorakılıq törədənlərin psixoloji xüsusiyyətləri sahəsində əlavə tədqiqatları tələb edir.

Evlərində valideynlərin arasındakı münasibətlərin düzgün olmadığı və münasibətlərin baş verdiyi hallarda, ailələrin valideyn rollarını və məsuliyyətlərini öz üzərinə götürmə qabiliyyəti zəiflənir. Uşaqlarda narahatlıq hissi ortaya çıxara bilər ki, bunlara: çəkinmə, agressiya, ürəklik və s. aiddir [15]. Tədqiqatlar subyektin valideynlərinin arasında yaxşı əlaqələr olmasına baxmayaraq, bəzən onlardan sevnələri tərəfindən törədilən zorakılıq əməlləri ilə üzləşdiklərini göstərir və uşaqlar uşaqlıqda fiziki və ruhani zorakılığın təsirinə daha çox məruz qalır. Onda evdəki zorakılıq təcrübəsi yetkin həyatda tətbiq edilə bilər, ancaq xüsusilə müəyyən növ behavior modeli (tədqiqatların nəticələrində bir çox onların alkoqol zəhərlənməsi problemləri olan ailələrdən gəlmədiyi, ya da münasibətin olduğu ailələrdə böyüdüyünü, patologiyaların işarələrinin olmadığı ailələrdə böyüdüyünü göstərir) - amma ən çox uşaqlara tərəfdaşlıq etmək üçün müəyyənliyi olmayan yetişkinlər tərəfindən təmin edilən emosional qorunmanın əksikliyinə görə olur. Öz həyatlarına vacib rol oynayan böyük şəxslərdə təmin olunan emosional dəstək və sevgi verməmək, uşaqların dünyanı təhlükəsiz və dostluq olmayan kimi görən bir formaya dəyər qazanır. Uşaqlıqda sevgi və emosional dəstək verməməyən uşaqlar, sonrakı yaxın şəxsiyyət münasibətlərində: evlilik və ya partnyor münasibətlərində daha çox mənfi emosiyalar yaşayırlar, güclü emosional əlaqələrə sahib evliliklərdə yaşayan şəxslərlə müqayisədə, keçmişdən daha çox şiddətli qəzəblərə səbəb olur və bunlar daha çoxunun problemə qarşı düzgün bir yol olduğunu düşünməsinə səbəb olur [8].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ailə-məişət münasibətləri sahəsində törədilən cinayətlərin kriminoloji xarakteristikası və profilaktikasının bəzi aktual məsələləri". Polis Akademiyasının Elmi Xəbərlər, № 4 (12). Bakı-2014. s.55-63.

2. "Məişət zorakılığı anlayışı və onun profilaktikası haqqında". Polis Akademiyasının Elmi Xəbərlər, № 3-4 (16). Bakı-2016. s.42-45.
3. Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi üzrə Konvensiya.
4. Zorakılıq və sağlamlıq üzrə dünya hesabatı, ÜST 2002, Cenevrə.
5. Babcock J. C., Jacobson N. S., Gottman J.M., & Yerington T. P. (2000). Attachment, emotional regulation and the function of marital violence: Differences between secure, preoccupied and dismissing violent and nonviolent husband. *Journal of Family Violence*, Vol. 15, No. 4, 391-406.
6. Barnett, O. W. Miller-Perrin, C.L., & Perrin R. D. (2004). Family violence across the lifespan (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
7. Baumaister, R. F., & Boden, J. M. (1998). Aggression and the self: High self-esteem, low self-control, and ego-threat. In: R. G. Geen, E. Donnerstein (Eds.). *Human aggression: Theories, research and implications for social policy* (pp. 111-137). San Diego, CA: Academic Press.
8. Caldwell, J. E., Swan, S. C., Allen, CH. T., Sullivan, T. P., & Snow D. P (2009). Why I hit him: Women's reasons for intimate partner violence. *Journal of Aggression, Maltreatment*.
9. Dutton, D. (1998). *Violence and control in intimate relationships: The abusive personality*. New York: Guilford Press.
10. Dutton, D. G. (2001). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media.
11. Goldenson, J., Geffner, R., Foster, S. & Clipson, C. (2007). Qadın məişət zorakılığı cinayətkarları: Onların bağlanma təhlükəsizliyi, travma simptomları və şəxsiyyət təşkilatı. *Zorakılıq və Qurbanlar*, 22(5), 530-543.
12. Hamberger, L. K., & Hastings, J. E. (1986). Personality Correlates of Men Who Abuse Their Partners: A. Moss Validations Study. *Journal of Family Violence*, 1, 112-134.
13. Rennison, M.C. (2009). A new look at the gender gap in offending. *Women & Criminal Justice*, 19, 171-190.
14. Rode, D. & Margański A. (2014). Ailə Zorakılığının Psixopatologiyası Təcrübəkarlar: Təcrübəkarların Şəxsiyyət Kategoriyaları. *Cari Şəxsiyyət psixologiyası məsələsi*, cild 2, 21-40.
15. Smith, S., Penn, C. E., Ward, D. B., & Tritt, D. (2004). Intimate partner abuse perpetration and victimization.
16. Steinmetz, S. K. (1987). Family Violence. Past, present and future. In: M. B. Sussman, & S. K. Steinmetz (Eds.), *Handbook of marriage and the family* (pp. 725-765). New York: Plenum.
17. Straus, M. A. (2003). *Przemoc fizyczna kobiet wobec partnerów: poważny problem społeczny*.

Руслан Фарахим оглы РУСТАМЛЫ

Научный руководитель: Эльнара Ахмед кызы Ахмедова

Западно-Каспийский университет

Кафедра психологии и социальной работы, магистр

Электронной Почты: rustemliruslan99@mail.ru

Резюме

Основная цель статьи - сравнить психосоциальные характеристики мужчин и женщин, совершающих насилие в семье, среду, в которой происходит насилие, и мотивы его совершения. Исследование показывает, что лица, совершающие насилие в семье, и их подгруппы (женщины и мужчины) не отличаются от нормальной группы по личностным чертам и темпераменту.

При сравнении женщин и мужчин в таких типах преступлений выделяются три основных различия: открытость к опыту, эмоциональный интеллект и стиль ухода-амбивалентность. Более того, исследования показывают, что несмотря на хорошие отношения с родителями, некоторые преступники подвергаются насилию со стороны своих родственников. Отмечается, что женщины в детстве более подвержены физической и психологической агрессии, а мотивы совершения насильственных действий основаны на доминировании, влиянии и контроле над своими партнерами.

Ключевые слова: семейное насилие, гендерные различия, личность, темперамент, мотивы насилия.

Ruslan Farahim RUSTAMLI

Scientific director: Elnara Ahmed Ahmedova

Western Caspian University

Department of Psychology and Social Work, Master

E-mail: rustemliruslan99@mail.ru

**PSYCHOSOCIAL CHARACTERISTICS IN MEN AND WOMEN
AS CAUSES OF DOMESTIC VIOLENCE**

Summary

The main purpose of the article is to compare the psychosocial characteristics of male and female perpetrators of domestic violence, the environment in which the violence occurs, and the motivations for committing the violence. The research suggests that perpetrators of domestic violence and their subgroups (women and men) do not differ from the norm group in terms of personality traits and temperament. Three main differences stand out when comparing women and men in these types of crimes: openness to experience, emotional intelligence, and escape-ambivalent style.

Moreover, studies indicate that despite having a good relationship with their parents, some perpetrators are subjected to violence by their relatives. It is noted that women are more exposed to physical and psychological aggression in childhood, and the motives for committing violent acts are based on dominance, influence, and control over their partners.

Keywords: domestic violence, gender differences, personality, temperament, motives of violence.

Daxil olub: 02.10.2023